

ВІДГУК
офіційного опонента
СЛЮСАРЕНКО НІНИ ВІТАЛІЇВНИ

на дисертацію **Артюшенка Петра Петровича**
«Розвиток науково-педагогічних шкіл з трудового навчання в Україні
(кінець 70-х років Хх ст. – початок Ххі ст.)»,

представлену на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук
за спеціальністю 13.00.02 – теорія та методика трудового навчання

Актуальність теми дисертації

В обставинах глобалізаційних світових процесів, коли відбувається зростання вимог до вищої педагогічної освіти і якісної підготовки вчителя, актуалізується завдання наукового обґрунтування необхідності генерації фахівців з високим рівнем професіоналізму, духовної культури, готовності до педагогічних інновацій і поваги до вітчизняного ретродосвіду. Особливо це стосується вчителя трудового навчання, якому відведено особливу роль у формуванні особистості учня. У пропонованому дослідженні провідною науковою позицією стосовно реалізації зазначеного завдання обрано діяльність науково-педагогічних шкіл, які в умовах динамічних трансформацій світового освітнього простору й освітнього середовища країни викликають поглиблений інтерес, зокрема, в руслі модернізаційних зрушень у цілісній системі підготовки науково-педагогічних кадрів. Перед такими переважно неформальними науковими спільнотами нині існує необхідність вирішення нагальних проблем трудового навчання й виховання поколінь, що потребує сучасних зразків консолідації колективних дій учених і педагогів-практиків, обміну інформацією, взаємної апробації наукових продуктів та можливе саме в науково-педагогічних школах, де зберігається спадкоємність традицій дослідницького пошуку і продукується нове знання. Особливий інтерес у ході подібної співпраці викликає поява нових ідей, концепцій, методів, технологій тощо, виникнення інтелектуальних потреб стосовно розвитку, організації й тематики наукових досліджень обраної галузі наук про освіту – трудового навчання і технологій.

Викликає схвалення глибокий аналіз автором дослідження комплексу літературних джерел. Наприклад, ним з'ясовано, що проблематиці феномену наукової школи з середини ХХ століття присвячено роботи вчених (П. Анохін, В. Горський, Б. Кедров, Г. Лайтко, К. Лате, С. Хайтун, Ю. Храмов, М. Ярошевський та ін.), у працях яких висвітлені загальні засади функціонування наукових шкіл колективних форм наукової творчості; у роботах О. Адаменко, А. Алексюка, В. Вихрущ, Л. Вовк, О. Гнізділової, С. Золотухіної, О. Любара, Л. Попової, О. Соболевої, Б. Ступарика, О. Сухомлинської та інших вітчизняних науковців поняття «наукова школа» розглянуто для висвітлення проблем науково-дослідної роботи у вищих закладах освіти в історико-педагогічному аспекті; наукову школу як феномен і наукознавчу категорію досліджено як у загальноісторичному (В. Корзун, С. Максюкова) так, і в соціокультурному контекстах (Н. Лукіна, Е. Ляхович).

Позитивом представленої роботи є також те, що вивчення автором обставин розвитку науково-педагогічних шкіл із трудового навчання в Україні, з'ясування необхідності пошуку новітніх шляхів професійного становлення особистості вчителя трудового навчання і технологій засобами дослідницької діяльності уможливило виявлення П. П. Артюшенком низки суперечностей (між суспільним запитом на формування національно свідомої, соціально зрілої й компетентної особистості майбутнього вчителя трудового навчання та недостатністю об'єктивних знань про історичний досвід розвитку системи наукових

досліджень у значущий період становлення вітчизняної системи професійної педагогічної освіти – кінець 70-х років ХХ ст. – початок ХХІ ст.; між потребою сучасної педагогічної науки й практики в пошукові ефективних підходів до формування свідомої зорієнтованості на здобутки науково-педагогічних шкіл і залишення поза увагою цінних надбань, ефективність яких доведено у процесі історико-педагогічного розвитку теорії і практики трудового навчання і технологій; між загальним належним рівнем теоретичного осмислення досягнень і прогалин діяльності науково-педагогічних шкіл із трудового навчання у попередні періоди розвитку та відсутністю ґрунтового узагальнення цього досвіду у формі класифікації їх на види і методичних рекомендацій щодо використання кращих надбань у ході модернізації сучасної наукової, професійної педагогічної і загальної середньої освіти), які сформульовано загальною логічно та розв'язано в ході дослідження.

Науковий апарат роботи має всі необхідні складники: мету, завдання, об'єкт, предмет, методи, наукову новизну та практичне значення; інформацію про апробацію і впровадження отриманих результатів, публікацій та структуру дисертації.

Виважено й відповідально представлено дисертантом наукову новизну одержаних результатів, яка дійсно міститься в тому, що вперше на основі цілісного історико-педагогічного аналізу розвитку науково-педагогічних шкіл із трудового навчання в Україні в кінці 70-х років ХХ ст. – на поч. ХХІ ст. визначено методолого-теоретичні засади (комплекс наукових підходів – базових загальнонаукових, парадигмальних, інструментальних) з проблеми, виявлено тенденції цього розвитку в вітчизняному досвіді в обраній для дослідження період кінця 70-х років ХХ ст. – поч. ХХІ ст.; обґрунтовано класифікацію науково-педагогічних шкіл із трудового навчання в Україні на видатні (надзвичайні; виняткові; ті, що впливають на інших – лідери Д. Тхоржевський, В. Мадзігон, В. Сидоренко), відомі (помітні; ті, що мають успіх, про які знають – очільники О. Коберник, М. Корець, Л. Оршанський, Г. Левченко, Г. Янцур) та перспективні (потенційні; ті, що розвиваються – керівники Н. Слюсаренко, Є. Кулик, В. Титаренко, А. Цина та ін.); уточнено базове поняття дисертації «науково-педагогічна школа з трудового навчання»; уведено до наукового обігу маловідомі архівні документи.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації

Обґрунтування обраної теми дисертації є методологічно, теоретично й технологічно переконливим, а сукупність завдань для її вирішення сприяє розкриттю проблеми та досягненню мети дослідження.

Аналіз основних положень дисертації переконливо свідчить про досягнення мети і розв'язання всіх завдань дослідження. Зміст роботи відповідає поставленій меті і завданням; висновкам, представленим у дисертації, властиві повнота та логічність викладу, належний рівень обґрунтованості й об'єктивності.

Достовірність одержаних результатів підтверджується теоретико-методологічною обґрунтованістю вихідних положень дослідження, застосуванням сучасних методів, апробацією та впровадженням результатів роботи в практичну діяльність закладів вищої освіти, продуманою логікою викладу матеріалу, широтою й різноманітністю опрацьованої джерельної бази.

Наукові положення і пропозиції дисертаційного дослідження П. П. Артюшенком сформульовано чітко й послідовно, вони є аргументованими та змістовними.

Оцінка змісту та завершеності дисертації

Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (312 найменувань, із них 21 іноземною мовою), 7 додатків. Основний зміст дисертації викладено на 192 сторінках. Загальний обсяг роботи становить 267 сторінок.

У вступі обґрунтовано актуальність і доцільність теми дисертації, проаналізовано загальний стан дослідженості проблеми у психолого-педагогічній науці та стан її реалізації в освітній практиці, визначено об'єкт, предмет, мету, завдання і методи дослідження, розкрито його наукову новизну, практичне значення, викладено відомості про апробацію та впровадження результатів дослідження, подано відомості про структуру і обсяг роботи.

У першому розділі – *«Діяльність науково-педагогічних шкіл із трудового навчання в Україні як проблема історико-педагогічної науки»* – охарактеризовано методолого-теоретичні засади історико-педагогічного дослідження генези науково-педагогічних шкіл із трудового навчання; визначено джерельну та джерелознавчу базу проблеми; проведено характеристику дефініції «наукова школа з трудового навчання».

Обране в дисертації поєднання наукових позицій визначене особливостями об'єкта (вітчизняні науково-педагогічні школи з трудового навчання) й предмета (розвиток науково-педагогічних шкіл із трудового навчання в Україні в кінці 70-х років ХХ ст. – на поч. ХХІ ст.) дослідження, специфікою завдань, що вирішуються на різних етапах роботи, а також здатністю аспектів конкретних підходів взаємозамінювати один одного.

У другому розділі – *«Класифікація науково-педагогічних шкіл із трудового навчання в Україні (кінець 70-х років ХХ ст. – початок ХХІ ст.)»* – охарактеризовано критеріальну базу визначення видів наукових шкіл із трудового навчання в Україні; досліджено видатні українські науково-педагогічні школи з трудового навчання і виховання та відомі науково-педагогічні школи з трудового навчання і технологій; виокремлено перспективні наукові школи з трудового навчання, технологій та основ дизайну. У з'ясуванні сутності поняття «наукова школа», її характерних ознак і видів використано ідеї П. Анохіна, І. Аршавського, В. Гасілова, В. Горського, Г. Доброва, Б. Кедрова, Г. Лайтка, І. Лакатоса, К. Ланге, С. Микулінського, Д. Прайса, Н. Семенова, С. Хайтуна, Г. Штейнера, М. Ярошевського та ін. Серед досліджень сучасних українських учених, що присвячені класифікації наукових шкіл, виокремлено роботи Д. Зербіно, О. Устенко, Ю. Храмова, які критеріями класифікації обирають характерні риси, функції, життєвий досвід, вплив лідера на еволюцію та на процес розвитку науки загалом. Враховано також, що риси особистостей керівників і колективів наукових шкіл, інформаційні зв'язки, їх ідентифікації, оцінки динаміки наукових напрямів як своєрідні ознаки класифікації відобразили в своїх працях Г. Добров, Г. Дюментон, С. Кугель, Л. Мальцене, І. Маршакова, С. Микулінський, М. Родний, М. Ярошевський, та запропоновано власну класифікацію і наведено приклади вітчизняних науково-педагогічних шкіл відповідно кожного з обраних автором видів.

У третьому розділі – *«Перспективні шляхи розвитку вітчизняних науково-педагогічних шкіл із трудового навчання»* – представлено зміст і методичний апарат навчального курсу «Наукові школи з трудового навчання в українській педагогіці», охарактеризовано результати і напрями впровадження матеріалів дослідження в освітньому процесі вітчизняних закладів вищої освіти – Бердянського державного педагогічного університету, Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка і виявлено низку позитивних аспектів.

Значення одержаних результатів для науки й практики та рекомендації щодо їх можливого використання

Результати дисертаційної роботи мають вагому теоретичну та практичну значущість за низкою ознак:

по-перше, дисертантом із науковою сумлінністю й відповідальністю систематизовано методологічні підходи та представлено їх трьома групами: базові загальнонаукові (систем-

ний, структурний, функціональний, історичний, синергетичний тощо), використання яких забезпечило необхідну якість дослідницької програми з точки зору відповідності канонам історичної науки; парадигмальні, в основі яких знаходяться ті концепції та теорії, які розкривають аспекти детермінації суспільного розвитку людства (парадигмально-педагогічний, антропологічний, аксіологічний, культурологічний, цивілізаційний), що забезпечило об'єктивність дослідницької точки зору на історико-педагогічний процес і педагогічне знання з трудового навчання з позицій розуміння їх як феноменів, різноаспектно вбудованих у систему педагогічної науки і професійної освіти; інструментальні підходи технологічного характеру, що містять алгоритми вирішення стандартизованих дослідницьких завдань (порівняльно-зіставний, герменевтичний, проблемно-генетичний, онтологічний, феноменологічний тощо);

– по-друге, ретельно проаналізовано і правильно обрано хронологічні межі роботи, які охоплюють період значущих змін у системі вітчизняної науки й освіти: нижня межа (кінець 70-х років ХХ ст.) – коли, попри процеси ідеологізації, політизації, тотального контролю партійно-державних органів відбулося посилення інтересу педагогічних працівників і громадськості до якості й ефективності трудового навчання в загальноосвітніх навчальних закладах, відповідно – до оновлення професійної підготовки вчителів та розроблення науковими школами дослідницьких матеріалів із подібної проблематики; верхня межа (початок ХХІ ст.) – імплементація положень Закону України «Про вищу освіту» (2014), коли в руслі світових і європейських інтеграційних освітніх процесів посилено аспекти розвитку науковими школами теорії і методики трудового навчання для забезпечення реалізації Концепції Нової української школи;

– по-третє, зміст і методичний апарат навчальної дисципліни «Наукові школи з трудового навчання в українській педагогіці» розроблено відповідно охарактеризованих у другому розділі дисертації дослідницьких даних та впроваджено результати дослідження у навчально-виховний процес низки закладів вищої освіти країни, що здійснюють підготовку студентів за спеціальністю 014 Середня освіта (Трудове навчання та технології).

Повнота викладення наукових положень, висновків і рекомендацій дисертації в опублікованих працях

Основні положення та висновки дисертаційної роботи викладено в 9 працях, з яких: 1 – навчальна програма, 4 статті – у наукових фахових виданнях, 1 стаття – у зарубіжному виданні, 1 стаття – у виданнях, що цитуються у науково-метричних базах, 2 – апробаційного характеру.

Публікації висвітлюють основні наукові положення дисертації, зокрема ті, які автор відобразив у меті дослідження.

Таке представлення результатів наукової роботи є достатнім. Кількість публікацій, обсяг, якість, повнота висвітлення результатів та розкриття змісту дисертації відповідає вимогам до кандидатських дисертацій, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 567.

Відповідність змісту автореферату основним положенням дисертації

Ознайомлення з текстом автореферату дисертації дає підстави стверджувати, що за структурою, змістом та оформленням він відповідає сучасним вимогам МОН України. У тексті автореферату дисертації відображені основні положення, зміст, результати і висновки здійсненої П. П. Артюшенко дисертаційної роботи. Зміст автореферату та основні положення дисертації є ідентичними.

Дискусійні положення та зауваження

Позитивно оцінюючи дисертацію, відзначимо дискусійні питання та висловимо такі побажання:

1. Наукову новизну дослідження сформульовано досить обережно, адже заявлене в цьому компоненті вступу до роботи уточнення базового поняття «науково-педагогічна школа з трудового навчання» в інших літературних джерелах у такому сучасному варіанті відсутнє, тому вважаємо, що це поняття визначено автором роботи вперше.

2. Стосовно запропонованої системи наукових підходів варто зазначити: загалом погоджуємося, проте, краще було б застосувати не біографічний, а персонологічний або персонографічний підходи. Це б дало змогу не перевантажувати текст дисертації біографічними даними лідерів наукових шкіл, а більше уваги приділити їхнім творчим здобуткам.

3. У першому розділі роботи «Діяльність науково-педагогічних шкіл із трудового навчання в Україні як проблема історико-педагогічної науки» доцільно було б більш детально представити проблематику трудового навчання, технологій, підготовки вчителів цієї спеціальності. Натомість розділ побудовано майже повністю на загальних наукознавчих працях.

4. Дисертантові варто було б зосередити дослідницькі зусилля на більш ретельній характеристиці видатної наукової школи професора В. Сидоренка, внесок якого у розвиток трудового навчання є вагомим. Це також стосується перспективних наукових шкіл із трудового навчання, технологій, основ дизайну в сучасній українській педагогіці, адже у підрозділі 2.3 їм присвячено лише декілька сторінок.

5. У третьому розділі роботи «Перспективні шляхи розвитку вітчизняних науково-педагогічних шкіл із трудового навчання» (підрозділ 3.1) можна було б представити статистичні матеріали з даними про ефективність упровадження в освітній процес університетів України розробленої автором навчальної програми дисципліни «Наукові школи з трудового навчання в українській педагогіці» та відобразити це в додатках.

6. Дослідженню бракує узагальнень у вигляді таблиць та рисунків (на зразок додатку А, у якому представлено наукову позицію О. Гнізділової), де було б відображено авторські підходи до класифікації науково-педагогічних шкіл із трудового навчання, напрямів їх діяльності та здобутків.

Проте, вказані рекомендації не знижують загального позитивного враження від дисертаційної роботи.

Загальні висновки й оцінка дисертації

Рецензована дисертаційна робота П. П. Артюшенка є завершеним науковим дослідженням, виконаним автором самостійно на актуальну тему, у ній отримані нові науково обґрунтовані результати, що в сукупності вирішують важливе наукове завдання і уможливають їхнє практичне використання в системі вищої освіти України.

Результати дослідження, впроваджені в педагогічну практику, мають необхідну наукову новизну, теоретичне і практичне значення. Робота написана нормативною національною науковою мовою.

Вважаємо, що дисертація «Розвиток науково-педагогічних шкіл з трудового навчання в Україні (кінець 70-х років ХХ ст. – початок ХХІ ст.)» є самостійною науковою роботою, яка за своїм змістом, рівнем новизни й практичним значенням отриманих результатів відповідає пунктам 9, 11, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів», а її автор – Артюшенко Петро Петрович – заслуговує присудження наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.02 – теорія та методика трудового навчання.

Ніна Слюсаренко – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки, психології й освітнього менеджменту імені проф. Є. Петухова Херсонського державного університету